
KÖNYVJELZŐ

Osztály és tér. A városi társadalom formálódása

Nigel Thrift—Peter Williams (szerk.): Class and Space. The making of urban society, London: Routledge and Kegan Paul, 1989, 292 p.

A kötet a városi társadalmi osztályok és rétegek formálódásának térbeli aspektusait vizsgálja az elmúlt 200 évben. A téma jellegéből adódóan a szerzők között a humán geográfusok mellett társadalomtörténészek és szociológusok is szerepelnek.

A társadalmi struktúra vizsgálatában a szerzők többsége John Urry koncepcióját fogadja el: három szférát különít el, a termelési viszonyokat, az állam és a civil társadalom viszonyait. A geográfus Nigel Thrift — bevezető tanulmányában — a 19. századi angol városi társadalmat elemzi Sheffield és Leeds példáján keresztül. A foglalkozási szerkezet vizsgálata alapján kimutatja, hogy míg Sheffieldben erős kisburzsoázia volt, addig Leedsben állandóan nőtt azoknak a szakmunkásoknak az aránya, akik középosztályi aspirációkat tápláltak magukban. Így, jónéhány más angol városhoz hasonlóan, Leedsben csak az 1880-as évekre formálódott ki a munkásság politikai identitása, ekkorra viszont Sheffieldben a kisburzsoázia elveszítette politikai integritását.

E két város az osztályképződés folyamatának két szélső pólusát képviseli, a többi angol városban lezajló folyamatok e két modell különböző kombinációit jelentették, kisebb-nagyobb időbeli eltéréssel. A szintén geográfus Richard Dennis esettanulmánya kéziratos népszámlálási iratok és levéltári források alapján az ún. alsó-középosztályt elemzi

Huddersfieldben. A sokrétű forrás felhasználása teszi lehetővé Dennis számára, hogy a társadalmi rétegződést és a lakóhelyi szegregáció összefüggéseit a korábbiaknál pontosabban feltárja. A szerző a kisiparosok, kiskereskedők és a munkásarisztokrácia mikroszintű vizsgálata alapján szemléletesen illusztrálja a 19. századi angol társadalom alapvető jellemzőjét, a két alapvető osztály közötti „köztes” rétegek meghatározó szerepét.

Damaris Rose a West Cornwall-i bányász-körzet átmeneti társadalmi csoportját, a bányász-farmereket vizsgálva, szintén a 19. század második felére koncentrálna. A kettős foglalkozási státusz hagyománya egyes francia és belga bányavidékeken is jellemző volt. A bányászok földbirtoklási vágya nem csupán a farmermúlthoz való ragaszkodásban rejlett, hanem azzal is magyarázható, hogy a föld művelése a családtagok számára pótlólagos jövedelemforrást, illetve a családfőnek munkanélküliség esetén végső menedéket nyújtott.

Peter Williams a lakásviszonyok társadalomtörténetéről ad átfogó képet 1700 és 1901 között. A térbeli szemlélet elsősorban abban jelentkezik, hogy a szerző a városhálózat átalakulásához kapcsolódva elemzi a lakások társadalmi funkcióinak átalakulását. A 18. században a felső osztályok által elindított „fogyasztási forradalom” átformálta a lakások méretét és használatát. Az 1770-es évektől

az ipari forradalomhoz kapcsolódva felgyorsult az urbanizáció. A fokozatosan megerősödő burzsoázia, „ez az új osztály az angol történelem ... leginkább család- és otthoncentrikus generációja volt” (196. o.). Az alsó-középosztály és a munkásság lakásviszonyaiban a viktoriánus korszak hozott döntő változást. A középosztály alsó csoportjai gondosan ügyeltek arra, hogy lakásaik külsőleg is megkülönböztethetők legyenek a munkásságétól. „A kiugró ablakfülke azért volt fontos, hogy a házat megkülönböztesse a sima homlokzatú munkáslakásoktól” (196. o.). A munkásarisztokrácia pedig a lakás belső berendezésében hangsúlyozta a munkásságtól való különállását. Ilyen megkülönböztető szimbólum volt a mahagóni asztalka és az ugyancsak mahagóni borítású falióra.

A kötet második részéhez szintén Nigel Thrift írta a bevezető tanulmányt. Thrift a 20. századi Anglia társadalmának új jelenségeit vizsgálja. Az alapvető fordulatot a szerző abban látja, hogy az „osztályküzdelem heroikus korszakát az osztályok lebomlásának kevésbé látványos korszaka váltotta fel” (288. o.). Ugyanakkor a 80-as évekre a „service class” — a második világháború után számbelileg egyre gyarapodó szolgáltatási szférában dolgozók — szinte az új osztállyá szerveződés jeleit mutatják. A tanulmány elismeri, hogy igen nehéz megvonni a határt a „szolgáltató osztály” és a fehérgalléros irodai dolgozók között. Az új társadalmi csoport formálódásának kétségtelen jele, hogy 1971—1981 között a feldolgozó iparban dolgozók aránya 35%-ról 27%-ra csökkent, ezzel szemben a szolgáltató szféra 45%-ról 53%-ra növelte arányát.

A szolgáltató osztály életmódja a „kulturális nemesség” jellegét tükrözi. Gyermekeik háromnegyede továbbtanul az iskolaköteles kor betöltése után, míg a munkások gyermekeinek csak egynegyede. Alapvető értéknek tekintik a kötelességtudatot, a kemény munkát

és az önerőre támaszkodást. Ez a társadalmi réteg politikailag szorosan kötődik a konzervatív párthoz. Thrift a 80-as évek választás geográfiáját elemezve leszögezi, hogy a konzervatív párt a legnagyobb sikereit ott érte el, ahol ez az „új középosztály” a domináns társadalmi csoport.

John Urry az irányítás, a management szervezeti struktúrájának átalakulását, s ennek szervezeti következményeit az USA példáján elemzi. A teoretikus megfontolások mellett a szerző részletes empirikus elemzést ad arról, hogy pl. a mérnöki szakma milyen példányú nyújtott arra, hogy a tudást a termeléshez összekötve a munkaerőpiaci pozíciókat erősíteni lehet. Ezt a „modellt” követte a többi, a termelést és tudományt összekapcsoló szakma is.

Philip Cooke a kapitalizmus új jelenségeinek térbeli következményeiről ad tömör és precízen fogalmazott áttekintést. A kötetben ez a tanulmány felel meg leginkább a címben is sugallmazott szándéknak, *valóban* a társadalom térbeli dimenzióira koncentrál. Az 1960-as évektől kibontakozó gazdasági-társadalmi átalakulás fokozatosan felszámolta a régiók viszonylagos önállóságát. A városhierarchia felső szintje — mint a szolgáltatási szféra látványos bővülésének fő színtere — elszakadt a korábbi nemzeti-regionális bázistól. A nemzetközi munkamegosztás új rendjében a „szupranacionális” városokban, pl. New York és London, a specializált szolgáltató szféra a világgazdaság egészét szolgálta és irányítja. Lefelé haladva a városhierarchiában, térbelileg és tartalmilag is egyre inkább egy-egy térség, országrész városi alapfunkcióihoz kapcsolható a szolgáltató szféra.

Ray Forrest és Alan Murie — az új középosztályt mint jómódú lakástulajdonost vizsgálja, hiszen a fogyasztás szférájában a lakástulajdon a legfontosabb, identitást meghatározó tényező. Az 1981. évi brit népszámlálás

adatai szerint az összes háztartás 57%-ában három vagy annál kevesebb személy él, mégis a lakások 86%-a 7 szobás vagy annál nagyobb. A fiatal menedzser réteg lakásvételi és eladási stratégiáját interjúk alapján mutatják be a szerzők. A lakásválasztásban a szuburbanizációs folyamat tökécsítése mellett gyermekek tanítási lehetősége a meghatározó tényező. A kötet érdekes tanulmányait elolvasva némi hiányérzet mégis marad az olvasóban. A városi társadalom 19—20. századi átalakulásának főbb aspektusát tárgyalják a szerzők, de a tanulmányok egymáshoz kapcsolását nem mindig sikerült megoldani a szerkesztőknek. Természetesen a kutatások jelenlegi szintjén nemigen képzelhető el a téma átfogó elméleti bázisra épülő kutatása.

A recenzió írójában a kötet tanulmányai egy sor kérdést vetettek fel, melyekre részben válaszoltak a szerzők, részben további kutatásokat igényelnek. Úgy véljük, hogy a városi társadalom 19—20. századi átalakulásának térbeli aspektusait vizsgálva a következő kérdések igényelnek további országonkénti kutatást:

1. Hogyan változott a városhálózat különböző szintjein a gazdasági tőke funkcionális alakjaihoz kapcsolódó rétegek belső szerkezete, illetve az általuk működtetett tőke térbeli kerete (helyi piac, nemzeti vagy nemzetközi)? A gazdasági monopolszervezetek a városhierarchia mely szintjeit választják központjukként?

2. A kulturális tőke újratermelését biztosító réteg mennyiben kapcsolódik be a termelés szervezetébe, illetve hogyan tagozódik be a társadalom osztályszerkezetébe? E társadalmi réteg a munkamegosztási viszonyok mellett milyen más dimenziók mentén tagolódik. Milyen mértékű a belső tagoltság, és vannak-e település-specifikus vonásai ennek a tagoltságnak? A termelés szervezetébe való bekapcsolódás jellege és mértéke, illetve tevékeny-

ségük jellege alapján a következő csoportok elkülönítését tartjuk szükségesnek a városhierarchia egyes szintjein:

a) A termelés technikai eszközeinek átalakítását és fejlesztését végző csoport;

b) A munkafolyamatok felügyeletét és szervezését ellátó csoport;

c) Az információ, az innováció és tudomány termelését és közvetítését végzők csoportja. Lényeges kérdés, hogy az információáramlás és az innovációterjedés belső rendszerét mennyiben határozzák meg a gazdasági tőke, az állam vagy a helyi közösségek igényei;

d) A társadalmi viszonyok újratermeléséhez, és ezen belül az államhoz kapcsolódó csoportok;

e) A hagyományos értelmiség — a tudás közvetítői és átadói. Az oktatási rendszer alsó- és középső szintjén tevékenykedők csoportja.

Az új középosztály ezen csoportjai között nem húzható merev határvonal, csak hozzávetőleges statisztikai elkülönítés lehetséges. Ettől függetlenül e csoportok a kulturális tőke újratermelésében funkcionálisan olyan eltérő szerepet játszanak, amely indokolttá teszi ilyenfajta csoportosításukat.

3. A városhierarchia különböző szintjein, a települések központi funkciói milyen mozgásteret biztosítanak a kisipar, a kiskereskedelem és a szolgáltatások számára? A gyáripar, a nagykereskedelem milyen munkamegosztást alakít ki a kisiparral, a kiskereskedelemmel és a szolgáltatások kisvállalkozóival? Milyen eltérések vannak ebben a vonatkozásban a városhierarchia különböző szintjein? A kispolgári rétegeknél a gazdasági tőke megőrzése milyen színvonalú és szerkezetű kulturális tőkét igényel? A kispolgári rétegek attitűdjei mennyiben épülnek a felülről „leszivárgó” mintákra, és mennyiben saját „értékteremtésük” eredményei.

4. A munkásság — ezen belül a nagyipari munkások — aránya és belső tagoltsága hogyan változik a városhierarchia különböző szintjein? A munkásság gazdasági érdekvédelmi, politikai és kulturális szervezeteit mennyire tudja befolyásolni az állam és a többszörösztály?

5. S végül, de nem utolsó sorban: az egyes társadalmi rétegek és csoportok között orszá-

gos szinten milyen mértékű a társadalmi mobilitás, s milyen település-specifikus vonása vannak ennek a folyamatnak? A társadalmi helyzet változtatásában milyen szerepe van a gazdasági tőke felhalmozásának, illetve a kulturális és szimbolikus tőkének? A társadalmi mobilitási folyamatok milyen mértékben kapcsolódnak össze a földrajzi mobilitással?

Timár Lajos

Európa éghajlata a középkor idején

Alexandre, P. (1987): Le climat en Europe au Moyen Age (1000—1425), Paris, EHESS, 822 p.

A történettudomány és a klimatológia egymástól igen távol eső diszciplínák, amelyeket egyszerre aligha lehet színvonalasan művelni. Alátámasztja ezt az állítást az is, hogy a két tudomány diszciplináris határa egybeesik a természet- és a társadalomtudományok választóvonalával. Művelésükhöz, ennek megfelelően, alapvetően különböző gondolkodásmód, ismeretek és módszerek szükségeltetnek.

P. Alexandre belga (klíma)történész ennek a szakmai berkekben is széles körben elfogadott felfogásnak adta látványos cáfolatát a történeti középkor éghajlatáról szóló munkájában. Abban, hogy a filológus alapképzettségű történész eljusson a klímaingadozások problémájához, komoly része volt egyrészt a szerző édesapjának, aki a liège-i egyetem Természeti Földrajzi Tanszékének professzora. Másrészt az Annales-Kör olyan történészeinek, mint F. Braudel és E. Le Roy Ladurie. P. Alexandre 1973-ban választotta doktori értekezésének témájaként a középkori Európa éghajlattörténetének vizsgálatát. A belga történész elemzései jól illeszkedtek az európai „Éghajlattörténeti rekonstrukció” klimatoló-

giai programjába, ezért P. Alexandre kutatási költségeit az Európai Gazdasági Közösség fedezte. Az elkészült doktori értekezést 1983-ban védte meg a belga kutató, ennek a munkának átdolgozott változatát jelentette meg könyv alakjában az École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS).

A történeti korok éghajlatának elemzése, amit a belga történész az 1970-es évek elején kezdett vizsgálni, nem volt teljesen új kutatási irány. Ekkor már megjelent több, a témában ma is alapvetőnek számító mű, így C.E.P. Brooks és H.H. Lamb elemzései a középkori és újkori Európa klímátörténetéről. Közös gyengéje volt viszont ezeknek a munkáknak, hogy adatbázisuk kialakítása során jelentős mértékben támaszkodtak a középkori kútfők olyan megbízhatatlan gyűjteményeire, mint amilyenek C. Easton, E. Vanderlinden és F. Arago forráskiadásai voltak. P. Alexandre, felhasználva filológiai iskolázottságát, a különféle kompilációkban már feldolgozott, illetve a saját levéltári kutatásai során feltárt éghajlattörténeti vonatkozásokat tartalmazó forrásokat rendszeres történeti kritikának vetette alá.